

Karlík, Petr

Úvod

In: Karlík, Petr. *Studie o českém souvětí*. V Brně: Masarykova univerzita, 1995, pp. 7-15

ISBN 8021010843

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122662>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

0. V této studii se chceme zamyslet nad principy, možnostmi a cíli výkladu souvětí v češtině. Budeme při tom vycházet z obecně uznávaného a dobře doložitelného faktu, že souvětí už v souvislosti se sémantizací syntaxe, počínající v druhé polovině 60. let, přestalo mít to dominantní postavení, které mu, jakožto jazykové kategorii definované na rovině gramatické formy, právem náleželo v gramatikách tradičních.¹ Orientace lingvistiky na pragmatiku a s tím související chápání jazyka jako formy lidského jednání pak tento stav jen potvrdila. Za této situace je, soudíme, legitimní začít naši úvahu zhodnocením teoreticko-metodologických východisek celistvých popisů souvětí, které vznikaly v 80. letech, tedy v době, kdy se už mohla sémantizace a pragmatizace syntaxe projevit nejen ve studiích věnovaných jednotlivým souvětým typům a v pracích o sémantických kategoriích a relacích, v jejichž rámci se jako výrazový prostředek jednotlivé souvětěné typy mohou uplatnit, ale i v syntetických syntaktických pracích věnovaných souvětí jako takovému, jeho systematické a kategorizaci.

Zcela obecně lze říct, že prakticky všechny v této době vzniklé popisy souvětí se v různé míře a různým způsobem snaží principy a metody sémanticky orientované syntaxe uplatnit. Hlediska komunikačně pragmatická však většinou vůbec neberou v úvahu, nebo je do popisu integrují nesystematicky, tj. používají se zvláště u těch souvětých typů, pro výklad jejichž formy (zejm. konektoru a gramatických kategorií predikátů obou vět) už nic jiného než pragmatické rysy nezbyvá, a kde se tedy funkční pohled, zřetel k jejich fungování jakožto „výpovědí“, jeví jako nezbytný.

Zajímavé je z tohoto hlediska srovnání několika popisů souvětí, které vznikly na slovanském teritoriu: tři z nich jako součást „akademických“ syntaxí programově konstruovaných ze sémantických východisek (Russkaja gramatika, 1980 (RG), Gramatyka współczesnego języka polskiego – Składnia, 1984 (GWJP)

¹ Rozhodli jsme se pracovat s tímto termínem tradiční gramatiky přesto, že i my uznáváme, že v rámci syntaxe vycházející ze sémantiky nemá pevné místo. Potřebujeme totiž termín, jímž bychom odlišili výrazy typu (a) *Petr nepřišel, protože byl nemocný*, typu (b) *Petr nepřišel. Byl totiž nemocný // Byl nemocný* a typu (c) *Zjistil jsem, že Petr nepřišel, protože byl nemocný*. Termínu souvětí budeme rozumět v tom smyslu, že jde – stručně řečeno – o sdružení dvou větných propozic tvořící gramatický celek, tedy o výrazy typu (a). (F. Daneš nám v diskusi navrhl, abychom místo souvětí užívali termínu „dvojice vět“ nebo „souvětěné spojení“. Vzhledem k tomu, že termín potřebujeme především k rozlišení jazykových útvarů, soudíme, že vystačíme s klasickým souvětím a využijeme přitom tu jeho vlastnost, že jako výraz jednoslovný je daleko operativnější.)

Spojení nesouvětěná, tj. textová, reprezentovaná typem (b), jsou sice založena v podstatě na stejných sémantických vztazích mezi propozicemi jako typ (a), postrádají však jejich sdružení v gramatický celek (a často rovněž „spojkové“ konektory); v této práci se k nim nepřihlíží. Podobně nebudeme diskutovat ani výrazy typu (c), tj. případy, kdy je to, co nazýváme souvětí, zapojeno jako „větný blok“ do kontextu (v tradičních gramatikách se tu zčásti vžil termín složité souvětí).

a Mluvnice češtiny, 1987 (MČ)), jeden jako oddíl vysokoškolské učebnice české skladby (M. Grepl – P. Karlík, 1986 (GK)) a jeden jako vůbec první monograficky zpracovaný popis souvětných struktur současných slovanských jazyků v porovnávacím plánu (H. Běličová – J. Sedláček, 1990 (BS)). Základní rozdíl mezi uvedenými pracemi spočívá v tom, že v GWJP, GK a MČ je už samo východisko popisu souvětí důsledně sémantické: v GK a MČ je založeno na kombinatorice propozic (a jim odpovídajících vět v souvětí) a na typech mezipropozičních vztahů, v GWJP je klasifikace souvětí založena v duchu polské tradice na typech logicko-sémantických vztahů mezi větami, přičemž jednotlivé relace jsou charakterizovány konektory přirozeného jazyka. BS, vycházející z formálně syntaktického ztvárnění souvětí, tj. z klasického rozlišování parataktického a hypotaktického souvětí, je v tomto ohledu tradičnější; navazuje tak do jisté míry na koncepci RG.

Jsme přesvědčeni o tom, že řešení navrhované v GK, MČ a GWJP je jako teoretická základna výkladu systematiky souvětí vhodnější přinejmenším z toho důvodu, že umožňuje integrovat formálně různá souvětí (tj. zvláště souvětí parataktická a hypotaktická) založená na stejné sémantické bázi, která se při uplatnění hlediska formálně syntaktického jako prvního klasifikačního kroku nutně jeví jako kategorie různé. Jsou-li ovšem souvětí struktury, které k sobě nepochybně sémanticky patří, analyzovány izolovaně, zbavuje se už předem lingvista možnosti zkoumat to, co je pro jazykovědu podstatné, totiž čím je užítí určité (parataktické nebo hypotaktické) formy motivováno a jaké aspekty a hlediska jsou při té nebo oné strukturaci téže struktury sémantické pomoci příslušné souvětí formy akcentovány. Nevýhodou uplatnění striktně sémantického hlediska v prvním klasifikačním kroku je ale to, že pak se v dostatečné míře nereflektuje jiná podstatná vlastnost souvětí, která bývá lapidárně charakterizována takto: souvětí souřadné reprezentuje spojení větných výpovědí, kdežto v souvětí podřadném je výpovědní potenciál jedné z vět suspendován jako důsledek toho, že ona „vedlejší“ věta je syntakticky začleněna do jiné věty (není tedy autonomní výpovědí, nýbrž „pouze“ větným členem výpovědi). Rozlišuje-li řada nových, sémanticky a komunikačně orientovaných gramatik souvětí souřadné a souvětí podřadné jako dva základní typy souvětí (např. H. J. Heringer, 1989; U. Engel, 1991 aj.), snaží se tím v systematice souvětí postihnout právě popsané vlastnosti souvětných struktur. BS však, i když základní rozdíl v systému souvětí vidí rovněž mezi souvětím souřadným a souvětím podřadným, o tuto vlastnost souvětí nešlo.

Jednotlivé základní typy souvětí jsou naproti tomu ve všech srovnávaných pracích vymezovány čistě sémanticky. GK a MČ se tu opírají o typy mezipropoziční sémantické závislosti a typy obsahových poměrů mezi propozicemi sémanticky nezávislými (paralelními), kdežto v BS a RG se v nich reflektuje sémantika konektorů. BS přitom rozlišuje na jedné straně rovinu elementárních sémantických příznaků a jejich kombinací vlastních konektorům a na druhé straně rovinu syntaktických funkcí konektorů jakožto realizace sémantického potenciálu, kdy se

v kontextu aktivizují a na sémantické jádro navrstvují další příznaky. Jde tu tedy vlastně o jedno z možných rozpracování konstruktů invariantních významů, založené na předpokladu, že spojky přirozených jazyků se liší od logických spojek zejména tím, že obsahují navíc různé prvky sémantické a pragmatické. GWPJ, opírající, jak již řečeno, klasifikaci o logicko-sémantické relace, právě tuto podstatnou vlastnost konektorů není schopna kontrolovatelně postihnout.

0.1. Zvolíme-li za východisko budování gramatiky souvětí ze sémantické báze mezipropoziční vztahy, lze rozlišovat dva základní souvětňé typy: (a) souvětí založená na *z a p o j o v á n í* jedné větňé propozice do jiné propozice a (b) souvětí založená na *s p o j o v á n í* větňých propozic (M. Grepl – P. Karlík, 1989).² Stručně lze základní myšlenky, z nichž naše kategorizace souvětí vychází, shrnout takto: Podstatou zapojování je to, že jedna propozice (P_1) tvoří složku významu nějakého výrazu jiné propozice (P_2). Přitom může jít buď (aa) o složku relevantní z hlediska větňé sémantiky, tj. P_1 je složka významu nějakého výrazu v P_2 na základě sémantické valence (intence) tohoto výrazu, nebo může jít (ab) o složku relevantní z hlediska sémantiky pojmenování, tj. P_1 je složka významu nějakého výrazu v P_2 jako součást designační jednotky na tomto výrazu založené. Např.:

- (aa) (1) *Bratr mi slíbil, že přestane kouřit.*
(1') *Bratr mi slíbil, přestanu kouřit.*
(2) *Bratr mi dal slib, že přestane kouřit.*
(3) *Bratr odcházel slibuje, že přestane kouřit.*
(ab) (4) *Bratr splnil slib, který mi včera dal.*
(5) *Tvá věta byla slibem, kterému nevěřím.*

Spojování propozic je založeno na tom, že žádná z propozic netvoří součást významu nějakého výrazu jiné propozice. I zde lze rozlišovat dva základní typy: (ba) Mezi spojenými propozicemi P_1 a P_2 existuje vztah sémantické závislosti (řečeno terminologií tradičních gramatik, jde o vztahy v širokém smyslu časové, způsobové a přičinné); (bb) Propozice P_1 a P_2 jsou na sobě sémanticky nezávislé, ale existuje mezi nimi obsahový poměr, založený na logické konjunkci nebo na logické disjunkci. V jednotlivých typech tohoto poměru (slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací apod.) se přitom zrcadlí nejen bázová mezipropoziční sémantika logická, založená na funkci logických spojek, ale i další sémantické a pragmatické momenty obsažené ve spojkách. Srov:

- (ba) (6) *Když přišel domů, všichni už spali.*
(7) *Díval se na ni, jako by ji viděl poprvé v životě.*
(8) *Popraskalo nám potrubí, protože byl silný mráz.*

² Teoretický model sémanticky orientovaného výkladu souvětí, z něhož jsme vyšli, promýšleli u nás F. Daneš (1977) a M. Grepl (1977-78) a dospěli nezávisle na sobě k velmi podobným závěrům.

(bb) (9) *Bylo předjaří a sluníčko pěkně svítilo.*

(10) *Máš hlad, ale nejíš.*

(11) *Buď se mu omluvíš, nebo tam budeš muset jít.*

Pokud jde o výrazovou rovinu souvětých struktur, vycházíme z toho, že existuje jistá afinita mezi jejich sémantickou stránkou a stránkou formálně syntaktickou, přičemž lze konstatovat výraznou tendenci, že sémanticky vymezené typy (aa), (ab) a (ba) jsou vyjadřovány formou hypotaktickou a typy (bb) formou parataktickou. Tak ovšem vzniká možnost, aby mluvčí užitím hypotaktické formy při ztvárnění souvětí, v němž jde o spojování dvou významově nezávislých propozic, tj. typu (bb), navíc signalizoval různé aspekty, které potřebuje vyjádřit: forma „slibuje“ významový vztah, který je na základě konfrontace obsahů vět s našimi znalostmi o světě v daném případě jen velmi nepravděpodobný, ne-li zcela vyloučený:

(12) *Odjel, aby se už nikdy nevrátil.* („odjel a už se nikdy nevrátil + osudové vyústění děje“)

(13) *Jestliže Španělé nás obdivovali, Francouzi nás podceňovali.*
(„Španělé nás obdivovali a Francouzi nás podceňovali + konfrontace s cílem zdůraznit rozdíl“)

Na druhé straně mohou být paratakticky spojeny propozice, které co do sémantiky reprezentují typy (aa), (ab) a (ba); i to je přirozeně vždy nějak motivováno:

(14) *Půjdu domů, neboť mě bolí hlava.*

(15) *Dáš branku, vyhraješ, nedáš, prohraješ.*

0.1.1. Srovnáme-li tento rámcový model sémantické klasifikace souvětí s modely, které si kladou stejné cíle, zdá se nám, že má dvě základní přednosti:

(a) Náš model umožňuje vyložit, proč v souvětých typech (b), založených na spojování propozic, vzniká v procesu komunikace potřeba vytvářet nové spojovací prostředky jako výraz tendence po explicitním vyjádření sémantických a pragmatických rysů. V češtině jde v typu (ba) např. o *než aby, teprve až když, jen co, vinou toho, že, a tím pádem* apod., v typu (bb) např. o *na jedné straně -na druhé straně, a/nebo, ale stejně* aj. Naproti tomu v souvětých typech (a), založených na zapojování propozice do jiné propozice, existuje v podstatě už uzavřený a početně velmi omezený repertoár konektorů, které se liší jen elementárními sémantickými rysy kategoriální povahy: V typu (aa) jde v češtině v podstatě o spojky *že, aby a zda // -li* (nečetné další spojovací výrazy jsou vždy motivovány jinak než sémantikou predikátu s propoziční orientací), v typu (ab) pak jde jen o několik málo relativ. Z tohoto hlediska se nejeví jako plně oprávněné skeptické stanovisko F. Štíchy (1989-90) k poznávací síle naší systematiky souvětí: „Pokud jde o popis systému souvětých struktur, nezdá se zatím, že by kromě nejobecnějších vztahů spojování (přiřazování) a zapojování (včleňování) propozic, nově formulovaných, mohlo dojít k nějakým zásadnějším změnám či dokonce k odhalení některých obecnějších dosud nereflektovaných vlastností tohoto

systému.“ (s. 170). Přízněji však, že v našem modelu z roku 1986, který má F. Štícha na mysli, jsme tyto významné vlastnosti souvětí, odhalitelné pouze pomocí sémantické klasifikace, neformulovali dost explicitně.

(b) Náš model umožňuje, jak jsme již naznačili, integrovat formálně různá souvětí (paratactická i hypotaktická) založená na stejném sémantickém základě, čímž se vytvářejí předpoklady pro zjišťování funkčních rozdílů mezi jednotlivými typy souvětých struktur. Princip věci jde dobře demonstrovat třeba na souvětích typu

(16) *Petr byl moc zkušený, takže záměr protivníka včas prohlédl.*

(16') *Petr byl tak zkušený, že záměr protivníka včas prohlédl.*

(16'') *Petr byl moc zkušený na to, aby záměr protivníka včas neprohlédl // Petr byl moc zkušený, než aby záměr protivníka včas neprohlédl.*

(16a) *Petr byl dost zkušený, takže záměr protivníka včas prohlédl.*

(16a') *Petr byl tak zkušený, že mohl záměr protivníka včas prohlédnout.*

(16a'') *Petr byl dost zkušený na to, aby záměr protivníka včas prohlédl.*

(16b) *Petr byl málo zkušený // nebyl dost zkušený, takže záměr protivníka včas neprohlédl.*

(16b') *Petr nebyl tak zkušený, že by záměr protivníka včas prohlédl.*

(16b'') *Petr nebyl dost zkušený na to, aby záměr protivníka včas prohlédl // Petr byl málo zkušený, než aby záměr protivníka včas prohlédl.*

Společným sémantickým rysem souvětí (16) – (16b'') je to, že jejich logicko-sémantický základ tvoří tzv. kauzální implikace v oslabeném smyslu (jestliže p , tak q), přičemž kauzálně implikační základ je modifikován tak, že v daném případě p platí. V uvedených souvětích je daná relace strukturována tím způsobem, že východiskem jeho jazykového vyjádření je jev q (následek). Navíc se ovšem ve všech uvedených souvětích na komponent p (příčinu/důvod) navrhuje další sémantický rys, nejobecněji charakterizovatelný jako kvantita/intenzita. Z našeho hlediska pak je podstatné, že danou obsahovou souvislost, tj. že jev q je vyvoláván kvantitou/intenzitou jevu p , může mluvčí pomocí speciálních gramatických prostředků prezentovat z různých hledisek, ve shodě se svými komunikačními potřebami, záměry a cíli. Akcentuje přitom buď sám kauzálně implikační aspekt dané souvislosti (tj. konkluzi), nebo naopak kauzálně implikační aspekt upozaduje (takže tvoří jen věcné a obsahové pozadí) a zvýrazňuje, preferuje aspekty jiné, zejména kvantitativní a porovnávací spolu s různými zřeteli komunikačně pragmatickými (žádoucnost platnosti jevu q apod.).

Protože rozbor těchto souvětí lze najít v naší studii (P. Karlík, 1989), můžeme zde shrnout jen fakta nejdůležitější. V souvětích (16), (16a) a (16b), lišících se co do kvality // intenzity příznaku v p ,³ je akcentována konkluze. V souvětích (16'), (16a') a (16b') je naproti tomu zdůrazněn způsobově měrový

aspekt. Výraz *tak* jen obecně naznačuje míru/intenzitu⁴ a její konkretizace musí být specifikována obsahem *q* (tzv. účinkem). V souvětích (16''), (16a'') a (16b'') je naproti tomu akcentováno zřetelově porovnávací hledisko. Tato souvětí tedy vyjadřují, že to, aby nějaký děj *q* (účinek) mohl nastat, je buď s mírou příznaku v *p* slučitelné (16a''), nebo neslučitelné (16'') a (16b'').

0.2. Pravdu má ovšem F. Štícha v tom, že je otázka, zda sémanticky orientovaný popis souvětí, ať už je konstruován na bázi mezipropozičních sémantických vztahů nebo na bázi elementárních sémantických příznaků spojovacích prostředků a jejich kombinací anebo jinak, je schopen zachytit a vysvětlit všechny relevantní vlastnosti souvětých struktur. Jak známo, zejména práce z 80. let přesvědčivě ukazují, že postižení celé řady důležitých komunikačních vlastností souvětých struktur možnosti sémanticky založených přístupů přesahuje. U nás to prokázal zejm. F. Daneš (1985) svými komplexními rozbory vybraných souvětých typů. Aby lingvistika vyložila fungování souvětých struktur jako koherentních textových sekvencí, je totiž nezbytně třeba do popisu integrovat i dimenzi pragmatickou (tedy funkce mířící ven z textu) a dimenzi textově organizující (tedy funkci v kompoziční výstavbě textu). Z tohoto hlediska se dá velmi obecně říct, že sémantická struktura souvětí, reflektující tak či onak vztahy mezi fakty skutečnosti, představuje základ, z něhož se dají odvodit komunikačně pragmatické i textově kompoziční vlastnosti souvětí, a tak i dispozice jejich užívání v jazykové interakci. Podstatu věci zase můžeme jen demonstrovat na několika zvláště nápadných případech.

(a) Je známo, že z hlediska pragmatického tvoří speciální kategorii věty, které mají na základě svého významu určitý referenční potenciál; ten se může při jejich nepredikativním užití realizovat tak, že jimi mluvčí vyjadřuje jednotlivé referenční mody. Z tohoto hlediska je třeba rozlišovat souvětí, v nichž jedna z vět může mít sama referenční funkci (tzv. *headless relative clauses*), a souvětí, v nichž jedna z vět jako složka referenčního výrazu mluvčímu k realizaci referenčního aktu jen napomáhá (tzv. referenčně relevantní věty relativní). Z hlediska sémantického přitom může jít o věty restriktivní (17) i nerestriktivní (18), neboť v obou případech lze užití relativní věty chápat jako pomoc mluvčího adresátovi, aby poznal předmět řeči pojmenovaný a delimitovaný ve výpovědi konstrukcí jméno + relativní věta:

(17) *V té blůze, kterou // co měla včera na sobě, vypadala docela dobře.*

(18) *Ten pan Janík není ani dr. Janík z ministerstva, ani ten Janík, který // co zastřelil starého Jirsu.*

³ V souvětí (16) je vyjadřuje nadprůměrná míra, v (16a) dostatečná míra a v (16b) nedostatečná míra.

⁴ U výrazu *tak* v této funkci je jeho doplnění nějakým dalším výrazem obligatorní: buď výrazem verbálním (viz příklady), nebo gestem (*Včera jsem chytil tak [+ gesto] velkou rybu*).

O nutnosti pragmaticky zaměřeného přístupu k popisu relativních vět svědčí mimo jiné i to, že mimo kontext zpravidla nemůžeme říct o relativní větě nic jiného než právě jen to, že je to věta vztážná, která má větněčlenskou funkci přívlastku. Např. v souvětí

(19) *(Ta) Dívka, která seděla s Danou na gauči, dovedla moc pěkně vyprávět.*

bychom jako interpreti patrně tíhli k tomu považovat relativní větu za restriktivní, a protože není celá pojmenovací jednotka v predikátové pozici i za referenčně relevantní. A ona jí skutečně je, jak o tom svědčí mimo jiné možnost nahradit *terýz* absolutivem *co*, nebo nemožnost vynechat ji, ovšem pouze v jisté komunikační situaci, např. v kontextu reprezentovaném větou

(19a) *Janu dnes navštívily dvě dívky a jeden chlapec. (Ta) Dívka, která // co seděla s Danou na gauči, dovedla moc pěkně vyprávět.*

V jiné komunikační situaci, reprezentované např. větou

(19b) *Janu dnes navštívili dva chlapci a jedna dívka. (Ta) Dívka, která // *co seděla s Danou na gauči, dovedla moc pěkně vyprávět.,*

je tatáž vztážná věta nerestriktivní (a referenčně nerelevantní), a to i tehdy, stojí-li před jádrovým substantivem zájmeno *to*, považované zpravidla za jednoznačný indikátor (a test) restriktivnosti.

Kompetenci sémanticky orientovaného popisu rovněž přesahuje rozlišení restriktivních relativních vět

(20) *Pes, který štěká, nekouše.*

(21) *Pošlete tam studenta, který umí francouzsky.*

(22) *Otec bydlel v čtvrtém patře domu, který pamatoval doby císaře Františka Josefa.*

(23) *Včera jsme poekali studenta, který loni doučoval vaši Janu.*

Jak známo, restriktivní věty se totiž dále liší tím, jakou referenční funkci má pojmenovací jednotka, jejíž složku relativní věta tvoří (v souvětích (20) – (23) má vztážná věta pokaždé jinou funkci, pokud jde o referenci celé pojmenovací jednotky). Podrobněji o tom viz P. Karlík (1991).

(b) Dalším relevantním faktorem, který je třeba při pragmaticky orientovaném popisu souvětí respektovat, je opět již všeobecně známá skutečnost, že souvětí může sloužit jako indikátor ilokučních funkcí a postojů mluvčího. Meze klasického popisu přesahuje už např. rozlišení souvětí typu (24) a (24a) nebo (25) a (25a), patřících do našeho typu (aa):

(24) *Oznamuji vám, že se Petr v pátek oženil.*

(24a) *Oznámil jsem vám, že se Petr v pátek oženil.*

(25) *Mrzí mě, že se Petr v pátek oženil.*

(25a) *Mrzelo mě, že se Petr v pátek oženil.*

O nich lze totiž bez přihlídnutí k pragmatické dimenzi říct jen to, že po stránce sémantické obsahují obsahovou větu. Je tu však třeba rozlišovat případy, kdy celá souvětá struktura indikuje ilokuční funkci (explicitní performativní formule), tj.

(24), nebo vyjadřuje postoj mluvčího (explicitní postojová formule), tj. (25), od případů, kdy celé souvětí referuje o ilokučním jednání (24a), resp. o (ne nutně jazykově realizovaných) postojích (25a). Ukazují na to i různé formální exponenty. Např. v rámci struktur založených na ilokučních slovesech se jako jeden z takových exponentů uplatňuje možnost/nemožnost ztvárnit obsah vedlejší věty jakožto explicitní informaci neúplnou. V souvětí (24) proto nelze místo spojky *že* užít „náměstky“, zatímco v (24a) to možné je. Srov.:

(24') **Oznamuji vám, kdy se Petr oženil.*

(24a') *Oznámil jsem vám, kdy se Petr oženil.*

Jiným formálním exponentem objektivizujícím v rámci souvětí s větou obsahovou rozdíl mezi indikací ilokuce nebo postoje a pouhým referováním o ilokuci nebo postoji je třeba jejich ekvivalence s jinými prostředky. Např. souvětí (25) je jakožto výpověď ekvivalentní s větnou výpovědí (25'), ale souvětí (25a) už s analogickou výpovědí (25a') ekvivalentní není. Srov.:

(25') *Petr se bohužel v pátek oženil. = Mrzí mě, že se Petr v pátek oženil.*

(25a') *Petr se bohužel v pátek oženil. ≠ Mrzelo mě, že se Petr v pátek oženil.*

Dodat je třeba i to, že samo syntakticko-sémantické východisko neumožňuje postihnout ani další vlastnosti těchto souvětí, vyplývající z různých modifikací (např. orientace k partnerům komunikace, k momentu promluvy aj.), třebaže tyto modifikace se reflektují přímo ve formě souvětí:

(26) *Oznamte mu, že zkouška bude v pátek.*

(26a) **Oznamte mi, že zkouška bude v pátek.*

(27) *Sděлил mi, že odjížděl na dovolenou.*

(27a) **Sděl mi, že odjíždíš na dovolenou.*

(28) *Zjistil, že chybí jedna sklenice.*

(28a) **Zjišťoval, že chybí jedna sklenice.*

0.3. Příkladů dokumentujících naše postuláty by bylo možné uvést velké množství. Domníváme se však, že i těch několik, které jsme zatím prezentovali, ukazuje, o co nám v naší práci půjde. Jsme přesvědčeni, že komplexní přístup k výkladu souvětí, opřený o důsledné rozlišování syntaktické, sémantické a pragmatické roviny a vycházející z roviny sémantické, vytváří poměrně spolehlivé teoreticko-metodologické východisko k tomu, aby lingvistika mohla adekvátně vyložit podstatu souvětí, jeho místo v organizaci jazyka a funkce v jazykové interakci. Naše Studie o českém souvětí si v tomto kontextu klade skromný cíl: pokusit se na několika vybraných typech souvětí ukázat, jak je možné ze sémantické struktury souvětí odvodit jejich komunikační potenciál. Druhý aspekt, totiž textové kompoziční, vědomě pomijíme, jsoouce si ovšem dobře vědomi toho, že tím už předeem musíme rezignovat na skutečně komplexní výklad souvětých struktur.

Zvolili jsme některá souvětí, která patří do kategorie tzv. příčinných souvětí v širším smyslu. Takové souvětí výpovědi jsou totiž vhodným prostředkem k tomu, aby jimi mluvčí dosáhl akceptování svého komunikačního cíle u adresáta, neboť se může opřít o předpoklad – v souvětí přímo vyjádřený, nebo jen implikovaný – obecně platného, a tedy i dobře intersubjektivě kontrolovatelného kauzálního nexu a o předpoklad, že z něho adresát jednoduchým logickým úsudkem odvodí jako obecně (kolektivně) platné to, o co jde samému mluvčímu (individuálně platné). Dobře to poznali už E. C. Traugott, E. C. Meulen, J. S. Reilly a C. A. Ferguson (1986), když (v jiných souvislostech) říkají, že takové struktury hrají centrální roli v myšlení lidí, neboť bezprostředně reflektují typicky lidskou schopnost uvažovat o různých alternativách, z neúplných informací vyvozovat závěry, konstruovat možné korelace mezi situacemi a chápat, jak by se změnil svět, kdyby korelace platily jinak. Poznání konceptuální organizace schopností konstruovat kauzální spoje, pokračují autoři dále, nám pomáhá pochopit obecné kognitivní procesy, jazykovou kompetenci a strategie lidského vyvozování závěrů (s.3). V následujících kapitolách z tohoto hlediska postupně rozebereme souvětí příčinná (1. kap.), oba základní typy souvětí podmínkových (2. a 3. kap.) a souvětí přípustková (4. kap.).